

TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞMESİNDE DOKUMA SANAYİİNİN YERİ VE ÖNEMİ

Halil Yıldız

1. Dokuma Sanayiinin Tanımı ve Kapsamı

İmalat sanayiinin alt sektörlerinden birisini oluşturan dokuma sanayii, uluslararası sanayi sıralamasında 321 kod numarası ile yer almaktadır. Dokuma, sanayii, her türlü tabii elyafların hazırlanması (sentetik ve cam elyafların hazırlanması hariç) iplik haline getirilmesi, her cins iplikten dokuma yapılması, boyanması ve bitirme işlerine kadar geniş bir muhtevaya sahiptir¹. Böyle geniş bir muhtevaya sahip dokuma sanayiinin tanımından önce, bazı kavramların açıklanmasında yarar vardır. Çünkü, bazı kavramlar bir olayı anlatırken farklı ifadeler ortaya koyabilmekte ve öz mana ortadan kaybolmaktadır². Böyle bir anlamak ifade eden kelimelerden birisi de “tekstil” kelimesidir.

“Tekstil” kelimesi ülkemizde farklı diğer ülkelerde ise farklı bir anlam ifade etmektedir. Dilimizde tekstil kelimesi, İngilizce “textiles” fonotik yapısıyla ifade edilirken, Osmanlıca “mensucat”, Fransızca “textiles”, Almanca “textil” olarak ifade edilmektedir.³ Yine tekstil kelimesi uluslararası literatürde, “dokuma”yı ifade ederken, Türk ekonomik literatüründe ise daha geniş bir anlam ifade etmekte olup, sadece dokumayı değil, örme, konfeksiyon ve hatta dericiliği de kapsamaktadır.

Tekstil, dilimize latince “textiles” sözcüğünden geçmiş olup, dokunmuş yüzey anlamına gelmektedir. Buna Türkçe’de önceleri “mensucat” karşılığı bulunmuş zamanla ise uluslararası bir terim olan “tekstil” üzerinde karar kılınmıştır.

¹ 321 kod numarası ile uluslararası sanayi sınıflamasında yer alan dokuma sanayiinin kapsamına:⁴

- pamuk çırçırılama
 - pamuk ipliği yapma
 - pamuklu dokuma üretimi
 - yün ipliği üretimi
 - yünlü kumaş yapımı
-
- doğal ipek ipliği üretimi
 - ipekli kumaş dokunması
 - keten, kendir, kenevir ve jüt elyafından iplik ve dokuma üretimi
 - giyimde ev eşyası olarak örme ve triko kumaş üretimi
 - ip, sicim ve urgan yapımı girmektedir.

Kısaca, bu kapsam çerçevesinde dokuma sanayii ele alındığında, “dokuma hammaddelerini kumaş haline getirerek değerlendiren”⁵⁵ sanayi koludur şeklinde tanımlanabilir.

II. SANAYİLEŞME SÜRECİNDE DOKUMA SANAYİİNİN YERİ VE ÖNEMİ

A- DÜNYADA

İnsan ihtiyaçları sonsuz fakat bunları karşılayan kaynaklar sınırlıdır. Sınırlı kaynaklar ise, insanları yeni kaynaklar bulmaya ve mevcut kaynakları en iyi şekilde kullanmaya zorlamıştır. Bir taraftan kaynakların sınırlı olması, diğer taraftan ihtiyaçlardaki belirsizlik üç önemli ihtiyacı öne çıkarmıştır. İnsanoğlu yaratıldığı günden itibaren beslenme, barınma ve giyinme ihtiyacı ile karşı karşıya kalmıştır. Dokuma sanayiinin gelişimini ele alırken, belli bir tarih üzerinde ısrar etmenin mantıklı bir yönü yoktur. Çünkü, dokumacılık sanatı insanın varoluşuyla birlikte mevcut olmuş ve günümüze kadar süregelmiştir. Zaten tarihi kaynaklar da bu sanatın çok eskilere dayandığını ortaya koymakta ve dokumacılığa, ilk çağlarda yaşayan insanların ağaçların soyulabilen kabuk ve elyafı ile sepet örerek başladıklarını ve daha somaları koyunlardan elde ettikleri yünleri bükerek bu sanayiin ilk şeklini meydana getirdiklerini öne sürmektedir⁶.

Buradan da anlaşılacağı gibi, dokumacılıkta önce yünün kullanıldığı ve Orta

Asya 'da icat edildiği, benzer bir dokuma sanatının da Mısır'da görülebildiği belirtilmektedir. Yine MÖ 4200'de Babil'de yünlü kumaşın imal edildiği tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır⁷.

Pamuğun işlenmesinin ise, milattan 3000-3500 yıl öncesine dayandığı ve pamuğunda dokumacılıkta kullanılan diğer hammadde gibi Asya'dan yayıldığı Çin kaynaklarınca ifade edilmektedir⁸. Herodot, pamuğun ilk defa Hindistan'da bulunduğunu⁹ ileri sürerken, Çin kaynakları ise milattan 800 sene önce pamuk ve pamuklu tekniği Orta Asya yayılarından göç eden insanların Hindistan'a getirmiş olabileceklerini ileri sürmektedir¹⁰.

İpek imalinin de pamukta olduğu gibi Çinli'ler tarafından gerçekleştirildiği ve daha sonra bu sanat dalının Hintliler tarafından öğrenilerek ipekle pamuğun karışımından yeni kumaşlar imal ederek bu sanat dalını daha da geliştirmişlerdir. Hatta, imal edilen bu kumaşlar önce Akdeniz kıyılarındaki ülkelere, daha sonra Avrupa'ya satılmıştır¹¹.

Böylece insanların zamanla iklimin sıcak ve soğuk tesirlerinden vücutlarını korumak isteği, onları konunun başında da belirttiği gibi beslenme ve barınmadan sonra giyim ihtiyacını karşılamaya mecbur kılmış ve bu sayede ilk tezgahlar meydana getirilerek dokumacılık gelişmeye başlamıştır.

Dünyanın çeşitli bölgelerinde değişik şekillerde ortaya çıkan dokumacılık sanatında, Ortacağda Müslüman ve Bizans kültürlerinin önemli katkıları olmuştur. Bu katkı sayesinde dokumacılık Avrupa'da yüksek bir gelişim göstermiştir. Bizans VI. yüzyılda önemli kumaş dokuma merkezlerinden biri haline gelirken, IX.yüzyılda da Vlaandere'liler özellikle yünlü dokumacılıkta en yüksek seviyeye ulaşmışlardır. bu dönemde İngiltere dokuma sanatının geliştirmesine hız vermiş, Fransa'da hah dokumacılığı bir sanat haline gelirken, Amerika'da ise koloniler devrinde dokuma bir ev sanatı olarak gelişmiştir¹².

Diğer sanatlarda görüldüğü gibi, dokumacılık sanatında da iktisadi gelişim seyrini takip ederek, pazar ihtiyaçlarının doğması ile birlikte ev ve aile hudutlarını aşarak, yani ev sanayii ve kapalı ev ekonomisi dönemlerini geride bırakarak, pazar ihtiyaçları için üretim öne çıkmış ve günümüze kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Bu dönemlerde daha çok ilkel metodlarla yapılan üretim için pazara yönelik olmuştur.

Avrupa'da, Rönesanstan sonra başlayan fikri kalkınma, sanayii hayatını da etkilemiştir. Fransa'da şark memleketlerine ipek ve pamuklu ürünler için

harcanan paralardan tasarruf edilmesi için faaliyete geçilerek dokuma sanayiinin gelişimi başlamıştır. Yine 1665 yılında Nant Emirnamesinin Feshedişmesi üzerine Fransa'da yerleşmiş bulunan 600.000 sanatkarın, Fransa'dan ayrılmak zorunda bırakılması ve buradan ayrılan 70.000 kadar usta dokumacıların İngiltere'de yerleşmesi ile burada dokuma sanayiinin doğuşu sağlanmıştır¹³.

İlk sanayi dalgasını oluşturan dokuma sanayi aynı zamanda sanayi devrimini de başlatmıştır. 1765-1780 yılları arasında dokuma sanayiinde teknik alanda önemli icatlar yapılmıştır¹⁴. Bu icatlar;

1767 yılında İngiltere'de J. Hargreaves'in iplik eğirme makinasını icat etmesi, 1769'da Arkwright'in pamuk eğirme makinasını yapıp geliştirmesi, 1779'da samuel Compton'un her iki makinayı birleştirerek yeni bir makina elde etmesi ve buna J. Watt'ın buhar makinasının ilave edilmesiyle ilk buharla çalışan dokuma makinası faaliyete geçmiş oldu. Böylece dokuma fabrikası bugünkü şekliyle, yani sıf makineye dayanan bir işletme olarak faaliyete başladı ve o zaman bu olay "buhar pamukla evlendi" şeklinde formüle edildi¹⁵. Asırlar boyunca yavaş yavaş gelişmeye uğrayan dokuma tezgahı, 1733 yılında John Key'in elle atılan mekik yerine kamçılı tef ve uçan mekiği tatbik etmesi ve daha sonra buna pedal ilave etmeleri dokuma tezgahının gelişmesini sağladı. 1800'de Fransa'da Joseph Maria Jacquard'ın geliştirdiği jakarlı makineler yardımı ile dokumacılıkta bir çok kolaylıklar sağlanmıştır. Böylece 4-5 işçi tarafından güçlkle işlenen karmaşık desenler bir tek işçi tarafından işlenmesi sağlanmıştır. 1850'den sona demir ve çelik sanayiindeki gelişmeler sonucu, dokuma sanayii de gelişmesini tamamlayarak sıf makineye dayanan yani esas itibariyle fabrika sanayii kurulmuş oldu. Bu aynı zaman da sanayileşmenin de başlangıcı sayılmaktadır.¹⁶

İşte XVIII. yüzyıla kadar tezgahlar için gerekli iplik el ile büküldüğünden, üretimde önemli artışlar görülmemekteydi¹⁷. Bu asırdan sonra dokuma ve eğirme makinelerinin yapılması ve her geçen gün geliştirilmesi ile birlikte ev sanayinden, bugünkü örgütlü büyük dokuma sanayiine geçiş sağlanmıştır. Artık dokuma fabrikaları toplumun tüketim ihtiyacını rahatlıkla karşılayabilmekte ve sadece iç pazara yönelik değil, aynı zamanda dış pazara da hitap edecek nitelik ve standartta mallar üretebilmektedir¹⁸.

B- TÜRKİYE'DE

1- CUMHURİYET ÖNCESİ

Cumhuriyet Öncesi Devre 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra başlar ve dokumacılık bütün Anadolu'ya yayılır. Bu dönemde, Denizli'nin altın telle işlenmiş pamukluları, Adana ve Sivas bölgelerinin kamlot denilen pamuk ipliği, karışık dokuması, Erzurum ve Erzincan'ın dokumaları ile Anadolu'nun birçok şehrinde dokunan halı ve kilimler sayılabilir¹⁹. Zaten Türkler Anadolu'ya geldiklerinde bu sanat dalıyla uğraşıyorlardı. Anadolu'da dokuma sanayii genel olarak Selçuk Türklerinden sonra gelişmeye başlamıştır. Anadolu'da pamuk Türk ve Yunanlılar tarafından yayılmıştır. Türklerin pamuk üretimi ve dokuma sanayinin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. Batıya doğru göç eden Türkler, Kafkasya ve yakın doğuya pamuk ekimiyle birlikte dokuma sanatını da sokmuşlardır²⁰.

Cumhuriyet Dönemi Öncesi için XVIII. Yüzyıl çok önemlidir. Çünkü bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi Türk medeniyetinin, Selçuklu mirasım değerlendirmesidir. Bu dönemde, dokumacılık sanatı iç ve dış etkiler sebebiyle büyük bir ilerleme göstermiştir. Dokumacılığın kaynağını doğudan alması ve batı'nın tüketici durumunda bulunması, Osmanlı Türklerinin ise doğu ile batı arasında güçlü bir devlet kurmuş olmaları²¹ yanında, devletin askeri gücünün yüksek bir dereceye gelmesiyle birlikte ordunun giyim ihtiyacını karşılama durumu, önce iç piyasada bu sanata önem verilmesini sağlamıştır²².

İmparatorluk sınırlarının genişlemesi ve servet kaynaklarının artması ile birlikte iç tüketimde artışlar meydana gelmiştir. Nüfusun çoğalması ve hayat seviyesinin yükselmesi halkın güzel sanatlara olan ilgisini artırmış ve bunun bir sonucu olarak dokumacılık sanatının daha da geliştirilmesi sağlanmıştır. Bu devrede özellikle Denizli'de pamuklu dokumacılığın çok ileride olduğu ve hatta İbni Batuta "Orada altın işlemeli pamuklu kumaş dokunur ki, emsali yoktur. Pamuğun nefaseti ve kuvveti büküm sebebiyle dokunan kumaş ve bezler fazla dayanır" demektedir²³. Ayrıca bu dönemde pamuklu dokumacılıkta, İstanbul'da Fazlı Paşa ve Yenikapı'da basma atölyeleri, Bursa'nın çeşitli bezleri, peştemalları, Malatya'nın kendi adını taşıyan renkli dokumaları ve ipliği, İskenderiye ve Kıbrıs'ın pamuklu ve

tülbentleri, Diyarbakır'da kırmızı bez, İstanbul'un patiskaları, Urfa'nın basmaları, Mardin, Musul ve Bağdat'ın pamuk bezleri şöhretlerini korumuştur. Bunların yanında İstanbul'da diba, kadife, alaca kemha, ibrişim, Bursa ve Cenova kadifelerinden elde edilen çeşitli ürünler sayılabilir.

Yünlü dokumada, Erzurum ve Erzincan'ın dokumaları, Karaman'ın kalıçeleri, Demirci, Gördes, Küla'mın halı ve kilimleri, Antalya'nın çuhalarının yanında İstanbul'da aba, keten, sof, ehram, çadır sanayii Kütahya'da seccade ve halı, Edirne ve Selanik'te halkın ve ordunun büyük bir kısmının kullandığı yünlü kumaş sanayii mevcuttu.

İpekli dokumacılıkta ise, Musul'un ipek üzerine sırma karışık olarak dokunan ve adım bu şehirden alan "muslinler", Bursa'da yapılan altın işlemeli dokuma ve kadifeler içte ve dışta çok ünlüydüler. Yine bu şehirde ipekli kumaş dokuyan atölyeler mevcuttu. Ayrıca Bursa'nın yanında Bilecik, Edirne ve İstanbul'daki atölyelerdeki Selçuk desenleri devam ettirilmekteydi.

Keten ve kendir dokumacılığında ise, Türkiye'nin her tarafına yayılmış olmakla birlikte Kastamonu ve Taşköprü başta gelmekte, Mardin, Musul ve Bağdat'ta da bu dokumacılığa rastlanmaktadır.

Bu dönemde ilerleyen dokumacılık yanında, dokuma boyacılığı da çok gelişmiştir. Edirne usulü (Edirnekarı) pamuk boyama içte ve dışta büyük üne kavuştuğundan, özellikle kök boyalarla yapılan boyacılık sanatının devamına büyük bir itina gösterilmiştir. Boyacılık sanatı 18. asrın sonuna kadar üstlüğünü devam ettirmiş ve hatta bazı ülkeler, Edirnekarı pamuk boyama usulünü denemişlerse de, bunda başarılı olamamışlardır²⁴.

Gelişmesi, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden Türk dokumacılığı geniş imparatorluk sınırları içinde ülke ihtiyacını karşıladığı gibi, dış ülkelere ihraç imkanı da sağlıyordu⁽²⁵⁾. Fakat 1532 yılında yabancılara verilen imtiyazların bir taraftan yabancı mamullere sağladığı farklı imkan, diğer taraftan gümrük rejimlerini artırarak yerli dokumaların korunamaması, yükselme dönemindeki aksine Asya ve Amerika'nın zenginliklerinin artması ile ticareti gelişen ve ekonomisi büyüyen bir canlılık gösteren Avrupa'nın kumaşları artık Osmanlı pazarını dolduruyordu²⁶.

Avrupa'da başlayan sanayileşme hareketi ile birlikte fabrika sanayiinin ucuz ve seri imlatı karşısında, Türkiye küçük sanayi hüviyetini muhafaza etmiş²⁷ ve küçük sanayi halinde dokumacılığın yıkılması da kaçınılmaz olmuştur. Ancak fabrika sanayiinin avantajlarının yanında kapitülasyonlar, gümrük himayesizliği, ticari anlaşmaların yabancılara sağladığı avantajlar, giyim ve kuşamda Avrupa kıyafetlerinin taklidi gibi çeşitli sebepler Türk dokuma sanayiinin yıkılmasında etkili olmuştur.

Bundan böyle Türkiye tanzimatla birlikte sanayileşme hareketlerine başlamış fakat tam manasıyla bunda da pek başarılı olamamıştır. İlk sanayileşme hareketi daha ziyade ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla olmuş ve devlet 1835 yılında İstanbul'da feshane fabrikası, 1845'te İzmit ve İslimiye'de Çuha fabrikaları, 1855'te Hereke'de Pamuklu ve İpekli fabrikası, Bursada'da İpekli Dokuma fabrikası, Bahkesirde aba fabrikası, Samako çuha fabrikasının yanında özel şahıslar tarafından da dokuma fabrikaları kurulmuştur.

Kurulan bu fabrikaların çoğu kapitülasyonlar, vergi avantajları, sermaye ve teknik bilgi üstünlüğü sebebiyle yabancılardan elinde bulunuyordu. Yabancı sermayedarlar için, kapitülasyonların sağladığı avantajlarla birlikte, hammaddenin bol oluşu, gelişmiş bir el sanayiinin varlığı ve bununla birlikte kalifiye işgücü bolluğu işçi ücretlerinin düşüklüğü ve geniş bir pazarın varlığı gibi avantajlar Türkiye'yi cazip bir memleket haline getirmiştir.

Tanzimat döneminin sonlarında esnaf tarafından yapılan şikayetler üzerine bazı tedbirler almak için 1862 yılında birinci, 1864-1866 yıllarında ikinci İslahı Sanayi komisyonu kurulmuşsa da olumlu bir netice alınamamış ve sanayi çökmeye devam etmiştir. Böylece 1908 yılına kadar dokuma sanayiinde herhangi bir gelişme görülmemiş, sırmakeslik ve kemhacılık da tarihe karışmıştır.

Fakat ikinci Meşrutiyetle birlikte bütün sanayi kollarında olduğu gibi, dokuma sahasında da önemli kalkınma çabaları görülmüş ve sanayileşmenin temini amacıyla işletmelerin kurulması teşvik edilmiştir. 1913 yılında ilk defa Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte Gümrük Kanunu'da tanzim edilmiştir. Fakat savaştan mağlup çıkınca bu kalkınma çabası yarıda kalmıştır. Bununla beraber 1913-1915 sayım sonuçlarına göre mevcut dokuma sanayii, ülke ihtiyacının 1913 yılında,

- Yünlü dokuma ihtiyacının	%	41.3'ünü
- İpekli dokuma ihtiyacının	%	82.5

imkanlarından yararlanmak için gerekli taahhütleri yerine getiremediklerinden bu imkandan yeterince yararlanamamışlardır³⁵.

Böylece İzmir İktisat Kongresi ile birlikte sanayileşme hareketi başlamış ve sanayileşmenin ilk nüvesi burada atılarak, ülke kaynaklarının değerlendirilmesi ve kullanılmasına gidilmiştir. Zaten Türk iktisat politikasının hedefi de milli üretim güçlerini harekete geçirerek, iç talep için üretimi gerçekleştirmek yönünde olmuştur³⁶.

1923-1933 döneminde en önemli meselelerden birisi de 1927 Sanayi Sayım Sonuçlarıdır. Bu sayım, dönemin sanayi üretiminin yapısını ortaya koyması açısından önemlidir. Sayım sonuçları kapsamına giren 65 bin dolayında işletmenin % 43.6'sı tarım, % 23.8'i dokuma ve % 22.6'sı maden sanayi, makine yapımı ve onarımı grubundan oluşmaktadır. Yine toplam 256.855 çalışanın % 43'ü tarım, % 18.7'si dokuma sanayiinde toplanmıştır.

Çalıştırılan işçi sayısı açısından ise işletmelerin % 35.7'si tek kişilik, % 35.7'si 2-3 kişilik, 5 kişiden daha fazla çalışanların oranı % 8.9, 100 kişiden daha yukarı çalışanların oranı ise % 0.23 dolayındadır. Ayrıca toplam üretimin % 65'i tarım, %18'i dokuma sanayinden oluşmaktadır³⁷.

Buradan da anlaşılacağı gibi dönem süresince tarım ürünlerini işleme, madencilik ve dokuma alanında yoğunlaştığı, aynı zamanda sanayileşmesinde ilk aşamada olduğu ortaya çıkmakta ve dokuma sanayii çalıştırılan işçi sayısı açısından küçük sanayi özelliği taşımaktadır.

b- 1933-1950 Dönemi

Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri, devletçi bir ekonomik sistemin uygulanmasıdır. Devlet 1933'e kadar geliştirilemeyen özel teşebbüse karşılık büyük sanayii öne çıkarmak suretiyle Beş Yıllık Sanayi Planları yapımına başlamıştır³⁸.

Birinci Beş Yıllık sanayi planı ile Türk dokuma sanayiinin geliştirilmesine ilişkin çabalar yoğunlaşmış ve 1933 yılında Sümerbank'ın kurulması ile teknolojik bilginin yayılması sürecine de hız vermiştir³⁹. BİYSP'nin ağırlık merkezini dokuma sanayii teşkil etmiş ve planının uygulanmasına 1934'de başlanmıştır.

Planlı sanayileşmenin başlamasıyla birlikte değişik sanayi şubelerine 56 milyon Türk Lirası yatırılmış ve bu paranın 27 milyon Türk Lirası (% 48.2)

sadece dokuma sanayiine ayrılmıştır. Böylece adeta BBYSP'na dokuma sanayi planı demek daha doğru olur⁴⁰.

Sanayileşme açısından Türkiye, diğer birçok ülkenin sanayileşmesinden farklı bir özellik taşımakta ve farklı bir istikamet takip etmiştir. Türkiye'de uygulanmaya başlanan birinci sanayi planında hedef bilhassa iç tüketime yönelik olmuş ve iç ihtiyaçları karşılamaya gücü yetmeyen sanayi şubelerinin geliştirilmesi ve yerli hammadelere dayanan bir sanayi vücuda getirilmesi hedeflenmiştir.

Böylece ülkede tüketime yönelik mamullerin üretiminden hareket edilmek suretiyle yünlülük ve pamuklu sanayiinin kurulmasına ve geliştirilmesine hız verilmiştir. Ayrıca halkın rağbet göstermesi dokuma sanayiinin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Türkiye modern teknik bir dokuma sanayi vücuda getirirken ekonomik politikalarını da riske sokmamıştır. Uygulamaya koyduğu bu politikalarla dokuma sanayiinde hem hammadde, hem de işçilik açısından pamuklu dokuma sanayiine öncelik verilmiştir. BBYSP'da dokuma sanayiine ayrılan 27 milyon Türk Lirasının 21.5 milyon Türk Lirası (% 80) pamuklu ipilk ve dokumaya ayrılmıştır. Bu sahada önce Bakırköy fabrikası günün teknolojik koşullarına uydurulmuş ve bunu takiben Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya pamuklu dokuma fabrikalarının kurulması ve daha sonra Erzurum'da bir iplik fabrikasının kurulmasıyla Türkiye'nin sanayileşme yolunda dokuma sanayi hedefine ulaşmıştır⁴¹ Devletçilik uygulamasının özel kesime destek olacağı BBYSP'da "... ana sanayi hususi teşebbüs ve sermaye erbabına daha çok geniş ve faydeli industrie imkanları bahşedecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak Ana demir sanayi hususi müteşebbislerini yeniden tesis edecekleri makine, tel, çivi, döküm... ve saire fabrikalarına ve sanayie ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtea verecektir. Yine bez dokuma sanayiimiz, mevcut milli fabrikalarımızın inkişaflarına bir pay bıraktığı gibi, pamuk, ip ve halat, kadife, peluş... ve pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkanları bahşedecektir.⁴²

Buradan da anlaşılacağı gibi 1934 yılında uygulanmasına başlanan ilk sanayileşme planında en büyük ağırlık dokuma sanayiine verilmiştir.

Dokuma sanayi bu dönemde 1939'dan 1945'e kadar İkinci Dünya Savaşı etkisiyle gelişmemiş ve bir durgunluk dönemine girmiştir. Bu dönemde özellikle ithalatın kesilmesi üzerine gerek özel ve gerekse kamu sektöründe dokuma sanayiinde yer alan işletmelerin üretim kapasiteleri düşmüştür. Hatta bu dönemde BBYSP'na göre kurulan tesisler iç tüketimi karşılayamamıştır. Bu

sebepten dolayı 2 Ağustos 1945 tarihinde Bakanlar kurulunca kabul edilen "İvedili 5 Yıllık Plan" gereğince pamuklu, yünlü, suni elyaf sanayi kollarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması kararlaştırılmış, fakat bundan da istenilen sonuç elde edilemeyince 1948'de yeniden ele alınmıştır. Sümerbank' a dokumanın yanında selüloz ve toprak sanayi işleride verilmiştir⁴³

c- 1950-1960 Dönemi

1950-1960 dönemi devletçilik anlayışının yerime özel teşebbüsün teşvikime ağırlık verilen bir dönemdir⁴⁴. Bu dönemde devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesi, özel teşebbüsü sınırlamak ve kontrol etmekten çok onu teşvik ve desteklemeye yönelik olmuştur. İşte bu yıllarda verilen teşvikler sayesinde 1950'li yıllardan itibaren dokuma sanayiinde önemli gelişmeler olmuş ve irili ufaklı bir çok işletme kurulmuştur. Bu yıllarda kurulmuş olan işletmeler iplik, dokuma ve iplik dokuma bütünleşmesi şeklinde gerçekleşmiştir⁴⁵. Böylece özel sektörün başarısı 1950'li yıllardan soma artmış, iş sayısı 1949 yılında 140.486'a, 1955 yılında 365.718'e ve 1956 yılında 465.402'ye yükselirken, tezgah sayısı ise 1949'da 2.428 iken, 1955'de 7.875'e ve 1956'da 10.509'a yükselmiştir⁴⁶.

Görüldüğü gibi özel sektöre ait pamuk ipliği ve pamuklu dokuma fabrikaları gerekli teşviklerden yararlanarak gelişmelerini hızlandırmışlar ve ilk defa 1952 yılında özel sektörün pamuklu dokuma üretimindeki payı % 38'lere ulaşmış ve 1953 yılında ise bu sektörün üretimi sümerbank'ı geride bırakmıştır. Aynı şekilde yünlü dokuma sanayiinde de benzer gelişmeler görülmüş ve 1952 yılında özel sektörün iplikte, 1958 yılında ise dokuma da Sümerbank'ı geçmiştir⁴⁷.

D- 1960-1980 Dönemi

Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi de ekonominin tümünü kapsayan beş yıllık kalkınma planlarının uygulanmasıdır. Bundan böyle imalat sanayiinde meydana gelen gelişmeler de planlara göre yürütülmektedir. Planlı kalkınma döneminde, gelişmekte olan ülkelerin sanayisi sayılan ve emek-yoğun bir özellik taşıyan dokuma sanayii de yoğunluk kazanmıştır.

Yatırımlar ve teşvikler sonucu planlı dönemde de dokuma sanayii, tüm imalat sanayiinde çalışanların yaklaşık 1/5'ini istihdam ederken, yaratılan üretim değerinin de yaklaşık % 13'ü ve katma değer % 15'i bu sektör tarafından yaratılmıştır. Ayrıca sanayi ürünleri ihracatımızın da % 40'm üzerinde bir bölümü ile sanayi kesiminin toplam ihracatı yaklaşık % 15'inden fazlası bu sektör tarafından karşılanmıştır⁴⁸.

1960'lı yıllardan itibaren önemli gelişmeler sağlayan dokuma sanayii, Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Türk ekonomisinin dışa açılma politikasının lokomotifini olan dokuma sanayii, sağladığı istihdam ve katma değer bakımından da ülkemizin önde gelen sanayi dallarından birisini oluştururken⁴⁹, bu sanayiinin önde gelen sebeplerinden biri de yetiştirilen pamuğun kalitesinin iyi olması, üretim düzeyinin yüksekliği ve pamuklu dokuma tüketiminin iç pazar üretim miktarından daha düşük olmasından ileri gelmektedir⁵⁰.

Özellikle III. plan döneminde gerçekleştirilen yatırımlar sonucu, suni, sentetik ve ipek ipliği ile suni sentetik ve ipekli dokuma sanayiinde önemli gelişmeler elde edilmiştir. Dokuma sanayiine BBYKP daha çok iç pazara yönelik olmuş ve bu açıdan yaklaşmıştır. Burada hedef yurtiçi talebi karşılamak, mevcut kurulu kapasiteden yararlanmak, dokuma hammadelerini ilirac etmek yerine, yerli sanayi kollarında kullanmaktır. Ayrıca bu planla küçük ve dağmık şekilde bulunan işletmelerin birleştirilmesi hedeflenirken, II. BYKP'da dokuma sanayiinin ihracat potansiyeli dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Burada ihracattaki öncülük özel sektöre verilirken, kamu kesimine ise mevcut kuruluşların devamı ve yenilenmesi için yatırımı hedef olarak belirlerken sektörün dış rekabet gücünü artırıcı alanlarda kapasite büyüklüğü, teknoloji seçimi gibi teşvik uygulamalarını sürdürmektedir².

Planlı dönemde de emek-yoğun bir teknolojiye sahip olmasından dolayı dokuma sanayi büyük önem taşımaktadır. I. ve II. plan dönemlerinde alman tedbirlerle, dokuma sanayiinde teşebbüslerin büyük işletmeler haline dönüşmesi hızlanmış, II, III ve IV. plan dönemlerinde önce pamuklu dokuma ve pamuk ipliği daha sonra da yün ipliği ve yünlü dokuma da atılan adımlar ve alman sonuçlar hazır eşya sanayiinin gelişmesini sağlamıştır.

e- 1980'den Günümüze

Türkiye'de ithal ikameci sanayileşmesini yerini 1980'li yıllardan itibaren, dışa açılma ve ihracata dayalı büyüme modeline bırakması ile katma değer ön plana çıkmış, ihracat teşvikleri gündeme alınmış, böylece dokuma ve hemen ardından hazır giyim sanayiinin hızla gelişmesine önem verilmiştir.

Türkiye 1980'lerden 1990 yılına kadar geçen on yıl içinde uluslararası pazarlama alanında önemli gelişmeler elde etmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da ihracatında gerek miktar, gerekse yapısal değişimler sağlamış ve 1990 yılında toplam ihracat, 1980 yılına göre 5 kat artış göstererek, sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %35'lerden, %80'lere yükselirken, dış ticaret ilişkilerinin

yapıldığı ülke sayısında da artışlar olmuştur. Türkiye dünya ticareti içindeki %3'lük payını koruyarak zaman zaman bu payı daha da yükselmektedir. Toplam ihracatta dokuma sanayi % 30'lara varan bir paya sahip olmasından dolayı yatırımcılar açısından da önemli bir sektördür⁵¹

SONUÇ:

Sanayileşmenin başlangıcında ve sanayi devriminde en önemli işlevi yerine getiren dokuma sanayi, bugün de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından gerek emek-yoğun bir sanayi dalı olması, gerekse üretim ve ihracatta önemli bir paya sahip bulunması sebebiyle bu ülkelerde sanayileşme için önemli bir başlangıç ve çıkış noktası özelliği taşımaktadır. Aym zamanda bu sanayi dalı gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomilerini dışa açma aracı olarak da görülmektedir. Çünkü, dokuma sanayi işgücü, hammadde vb. gibi bir takım avantajlara sahip olmasından dolayı, gelişmekte olan ülkelere sanayileşme ve kalkınma açısından lokomotif bir sektör özelliği taşımaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelere bu sanayi dalının öne çıkması ve gelişmesinde sanayi alt yapısının tamamlanmış olması ve işçilik ücretinin düşüklüğü gibi avantajları yanında, ayrıca ölçek ekonomileri açısından da büyük ölçekli işletmelere fazla ihtiyaç duymaması vb. gibi... faktörler etkili olmuştur.

Sanayileşme açısından diğer sanayileşmiş bir çok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de dokuma sanayinin önemi büyük olup, ülkemizin sanayileşme süreci içerisinde önemli rol oynamıştır. Özellikle, cumhuriyet döneminde hızlanan sanayiinin ön plana çıkması da bunu doğrulamaktadır. Sanayileşmekte olan ülkelere dokuma sanayiinin bir taraftan emek-yoğun sektör olması, diğer taraftan da fazla modern teknolojiye ihtiyaç duymaması bu sanayiinin tercihinde önemli bir faktördür. Bugüne kadar da modern dokuma sanayi, yeni sanayileşmeye çalışan ekonomik açıdan geri kalmış hemen hemen bütün ülkelere önceliğin verildiği ve desteklenen bir sanayi dalı olma özelliğini sürdürmektedir.

DİPNOTLAR

- 1) Ekonomi Ansiklo.; Paymaş yayınları, İstanbul 1993.
- 2) Öksüz, E.; Sosyal Gelişme-Sanayileşen Türkiye İlişkileri, (Basılmamış Doç. Tezi) İstanbul 1980, s.2.
- 3) Madran, T.; "Tekstilin Dünü-Bugünü ve Yarını", s. 16.
- 4) DİE; Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı
- 5) M.L.; Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Dokuma md.
- 6) DPT; Dokuma ve Giyim Sektörü, C.1, Ankara 1976, s. 273 Tuna, O.; Cumhuriyetin 50. yılında Tekstil Sanayiinin Faaliyet Grupları İtibariyle Görünümü, İstanbul s. 13.

- 7) Zaim, S.; İstanbul Mensucat Sanayiinin Bünyesi ve Ücretler, İstanbul 1956, s. 11.
- 8) DPT; a.g.e., s. 273.
- 9) S. Zaim; a.g.e., s. 12.
- 10) TOBB; Türkiye'de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayii, Ankara 1958, s. 1-3.
- 11) DPT; a.g.e., s. 273, Zaim, S.; a.g.e., s. 12-18.
- 12) DPT.; a.g.e., s. 128.
- 13) Zaim, S.; a.g.e., s. 16.
- 14) Türkdoğan, O.; Sanayi Sosyolojisi, s. 35-41.
- 15) Freyer, H.; Endüstri Çağı 1954, s. 1
- 16) Freyer, H.; a.g.e., s. 14.
- 17) MLAS; 805
- 18) D.P.T; a.g.e., s. 273 Tuna, O.; a.g.e. s. 2
- 19) Zaim, S; a.g.e., s., 12
- 20) N. Tugay; Türkiye'de Pamuk Yetiştirilmesi Endüstrisi, Ticareti, s. 5.
- 21) N. Tugay; a.g.e., s. 6.
- 22) Meydan Larousse; s. 804.
- 23) Zaim, S.; a.g.e., s. 17.
- 24) Zaim, S.; a.g.e., s. 12-18.
- 25) DPT; a.g.e., s. 128.
- 26) DPT; a.g.e., s. 226.
- 27) DPT; a.g.e., s. 276.
- 28) Gündüz Ökçün; Osmanlı Sanayii. 1913-1915, Ankara 1970, s. 131-137.
- 29) O. Tuna; a.g.e., s. 17.
- 30) S. Davaslıgil, İ. Birkan, M. Çırdan; "Türkiye'de Tekstil Sanayiinin Kuruluşu", s. 12.
- 31) Kepenek, Y.; a.g.m., s. 1763.
- 32) D. Büyükkılıç, H. Arpacıoğlu; Artara, a.g.e., s. 14.
- 33) DPT; Dokuma ve Giyim Sektörü, s. 129.
- 34) DPT; Dünyada ve Türkiye'de Tekstil Sanayi, s. 183.
- 35) DPT; a.g.e., s. 129-130.
- 36) K. Casper; "Mensucat Sanayii", (Çev, O. Tuna) İş ve Düşünce, S. 47, C.11, s. 26-27.
- 37) Ökçün, G.; Osmanlı Sanayii 1913-1915 yılları Sanayi İstatistiği, Ankara 1970, s. 132-145.
- 38) TOBB; a.g.e., s. 9.
- 39) DPT; Dünyada ve Türkiye'de Tekstil Sanayii, s. 143-146.
- 40) Casper, K.; a.g.m., s. 27-29.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- DPT; Dünyada ve Türkiye'de Tekstil Sanayii, (Genel Bir Değerlendirme) DPT Yayınları, Ankara 1985
- DPT; Sektörel Gelişme Stratejileri 3, 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, Ankara

1993

DPT; Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**DPT; AET'da Tekstil Sanayii, DPT Yayınları, Ankara 1984****DPT; Avrupa Topluluğu'nun Tekstil Ticareti, DPT Yayınları, Ankara 1984****DPT; Türk Sanayiinin AT Sanayii Karşısında Rekabet İmkanları, ÖİKR, Cilt II, Ankara 1989****DPT; Dokuma ve Giyim Sektörü, C.1, Ankara 1976****DPT; Dokuma ve Giyim Sektörü C.2, Ankara 1976****FREYER, H.; İndüstri Çağı, Edebiyat Fakültesi Yayını, 1954****İMKB; Tekstil Sektörü (Pamuklu), İstanbul 1995****İSO; Tekstil Sanayii (Ekonomik ve Teknik Değerlendirmeler) İSO Araştırma Dairesi Yayın No. 1984/12, İstanbul 1984****İTO; Tekstil ve Konfeksiyon Semineri, İTO Yayın No. 1987-9, İstanbul 1987****KARLUK, R. ; Avrupa Ekonomik Topluluğunda Tekstil Sanayii, DPT Yayınları, Ankara 1982****MPM; Türk Tekstil Sanayiinin Yapısı ve İhracatta Karşılaşılan Güçlükler Semineri, Ankara 1986****MİLLİYET; Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.22, 1986****ÖKÇÜN, G.; Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki, DPT Yayını Ankara 1997****ÖKSÜZ, E.; Sosyal Gelişme ve Türkiye'de Küçük Sanayi (Dokt. Tezi), İstanbul 1974****ÖKSÜZ, E.; Sosyal Gelişme Açısından Vakıfların Yeri ve Önemi, Ankara 1988****TATLIDİL, R.; Oniki Üyeli AT'ye Tekstil ve Hazır Giyim İhracatının Geliştirilmesinde Pazaralam Karmasının Oluşturulması, Dokuz Eylül Üniversitesi yayınları, İzmir 1987****TUNA, O.; Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye Tekstil Sanayiinin Faaliyet Grupları İtibariyle Faaliyet Görünümü, İstanbul 1974****TÜRKDOĞAN, O.; Sanayi Sosyoloji Türkiye'nin Sanayileşmesi, Dün-Bugün, Yarın, Töre Devlet yayınevi, Ankara 1981****TOBB; Türkiye'de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayi, Ankara 1958****ULUSLARARASI ENDÜSTRİ VE TİCARET BANKASI AŞ; Yün İpliği ve Yünlü Dokuma Sanayii, İstanbul 1983****ULUSLARARSI ENDÜSTRİ VE TİCARET BANKASI AŞ; Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Sanayii, İstanbul 1983****YAPI VE KREDİ BANKASI; Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Sanayii, İstanbul 1978****ZAİM, S.; İstanbul Mensucat Sanayiini Bünyesi ve Ücretler, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını No.83 Sermet Matbaası, İstanbul 1956****CASPER, K.; "Türk Mensucat Sanayii (Çev: Orhan Tuna), İş, Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası, C.11, S.47, İstanbul 1945****PAZARCIK, O.-TUNÇ, İ.D.; "Türkiye'de Tekstil Sanayi Teknolojisini Mevcut Durumu ve İhracat Açısından Geleceği", Türk Tekstil Sanayiinin Yapısı ve İhracatta Karşılaştığı Güçlükler Semineri, MPM Yayınları No. 432, Ankara 1986**